

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ФЕМІНІТИВНОЇ ПІДСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню історії розвитку фемінітивної підсистеми української мови. Акцентується увага на розгляді суфіксальних засобів творення назв осіб жіночої статі. Аналізується динаміка їх продуктивності на діяхронічному рівні. Розглядаються суфікси, якими фемінітиви активно утворюються в сучасній українській мові.

Ключові слова: *фемінітиви, суфікси, розвиток фемінітивної підсистеми, українська мова.*

Захисники й прихильники обов'язковості та питомості для української мови процесу словотвірної фемінізації кінця ХХ – початку ХХІ століття вважають, що українська мова невичерпна, універсальна і водночас унікальна за своїми словотвірними можливостями. Отже, потребу творення фемінітивів може повністю задовольнити дериваційна система української мови. Гендерний словотвір у радянські часи перебував під потужним диктатом штучно визначених і силоміць нав'язаних жорстких правил. Вони обмежували як використання готових словотвірних фемінітивів (*кравчиня, лікарка, майстриня*), так і

творення нових, що призвело до масового спустошення іменникових парадигм (відзначної кількості тогочасних назв чоловіків не утворено жіночих найменувань).

Особливості української мови (у різних її формах – діалектній, розмовній, поетичній тощо) яскраво відображаються в назвах осіб жіночої статі. Активізація процесів гендерного словотворення на межі тисячоліть створила широку палітру нових таких найменувань: *адвокатеса, бізнесменка, брокерша, критикеса, лектриса, репортерша, піарниця, психологиня, філологиня, шахістка* тощо.

На матеріалі української мови питання творення фемінітивів досліджували Н. Ф. Клименко [8], Т. А. Космеда [7], О. О. Тараненко [13] та інші науковці. Концептуально важливі положення щодо продукування фемінітивів з'ясовано І. І. Коваликом [10]. Словотвір і семантику загальних жіночих особових номінацій в українській мові XVI — XVII ст. вивчала М. П. Брус [4]. І. І. Фекета проаналізував способи творення назв осіб жіночого роду (морфологічні, морфолого-синтаксичний та ін.) в українській мові XX ст. та здійснив їх детальну класифікацію за лексико-семантичними розрядами [14].

Сьогодні є **актуальними** дослідження фемінітивів (назв осіб жіночої статі) на рівні окремих стилів – їх словотвірних, семантичних, функційних та інших особливостей. Утворенню іменників жіночого роду сприяють зовнішні чинники, позалінгвістичні фактори, до яких належать суспільні зрушення та зміни у стосунках між людьми. На думку Л. О. Ставицької, сучасна лінгвістика переживає своєрідне піднесення, а тому потрібно говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на увазі становлення української гендерної лінгвістики [12].

Мета нашого дослідження – розглянути особливості становлення фемінітивної підсистеми української мови.

Об'єкт спостереження – фемінітивна підсистема української мови.

Предмет нашого вивчення – особливості розвитку суфіксальних засобів творення назв осіб жіночої статі в українській мові.

Найбільш продуктивний спосіб творення назв осіб жіночої статі в українській мові – суфіксальний. Засобами їх творення виступають 6 суфіксів та їх похідні: **-к(а)** (*абітурієнтка, бізнесменка, блогерка, вегетаріанка, водійка, губернаторка, депутатка, кредиторка, максималістка, менеджерка, меценатка, спонсорка, спікерка*); **-иц(я), -ниц(я)** (*мисливиця, музейниця, піарниця, шанувальниця*); **-ин(я)** (*блогериня, борчиня, майстриня, педагогиня, політологиня, психологиня, фахівчиня*); **-ш(а)** (*банкірша, брокерша, інспекторша, репортерша*). Також у цьому процесі беруть участь запозичені суфікси **-ес(а), -ис(а)** (*адвокатеса, агентеса, клоунеса, критикеса, політикеса, фотографеса, лектриса*).

Складність і неоднозначність мотивування назв осіб жіночої статі зумовили виникнення різних поглядів на словотвірну мотивацію фемінітивів. С. П. Бевзенко [2, 150] вважає, що суфіксальні назви осіб жіночої статі за професією (типу *лікарка, льотчиця, суддиха* та ін.) творяться від співвідносних назв осіб чоловічої статі, оскільки через соціально-економічні причини згаданий рід заняття був притаманний спочатку чоловікам, а пізніше – жінкам. Утворення із суфіксом **-к(а)** особливого поширення набрали вже в окремих східнослов'янських мовах, зокрема на власне українському ґрунті. У староруських пам'ятках такі утворення виступають дуже рідко, найчастіше, як зменшувальні форми (*дьячка, женька, тетька*). Основна маса іменників осіб жіночого роду утворювалася за допомогою суфіксів **-ьни, -ьня, -иня, -иця** (*откровиця, рабыни*). Поширення сфери вживання суфікса

-к(а) в іменниках жіночого роду на позначення осіб йшло також шляхом витіснення давніх суфіксів **-ьни, -ьня, -иня** [4, 20].

У період ХІХ ст. давні назви з суфіксами **-иц(я)** та **-к(а)** були витіснені порівняно новими фемінітивами на **-их(а)**. Проте суфікс **-их(а)** мало продукував функціональних та атрибутивних найменувань осіб жіночого роду. У сучасній українській мові такі утворення часто вживаються й у чисто модифікаційному значенні або обидва ці значення поєднують (*блазниха, плавчиха, сторожиха*). У ХІХ–ХХ ст. формант **-их(а)**, модифікуючи стилістично нейтральні назви осіб чоловічої статі, надає їм зниженого забарвлення з жартівливими, зневажливими чи фамільярними відтінками. Такі деривати функціонують переважно в уснорозмовному мовленні [5, 132]. І хоч кілька утворень з суфіксом **-их(а)** трапляється в інших функціональних стилях української мови (крім наукового та офіційно-ділового), цей суфікс у розглянутих назвах набув формального показника розмовності.

Чимало фемінітивів продукує також суфікс **-ш(а)**. У кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. формант **-ш(а)** був продуктивний при творенні найменувань «дружина особи, названої мотивувальним іменником» (*генерал – генеральша; лікар – лікарша*) [9].

Пізніше набули поширення деривати, у яких поряд зі згаданим значенням з'являється пряме модифікаційне значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі» (*директор – директорша; мільйонер – мільйонерша*).

У вітчизняному мовознавстві іменники зі значенням жіночої статі на **-ес(а), -ис(а)** (*поетеса, фотографеса, лектриса*) розглядалися або на певному етапі розвитку української мови, або аналізувалися лише окремі лексико-словотвірні групи названого типу [1, 34]. На думку дослідників, форманти **-ес(а), -ис(а)** були запозичені в ХVІІІ ст. з французької мови у складі окремих слів: *актор – актриса, барон – баронеса*. За спостереженнями І. І. Ковалика [10], О. О. Тараненка [13] названі суфікси характерні для всіх східнослов'янських мов.

Розвиток фемінітивної підсистеми сучасної української мови відбувався протягом усіх періодів мовного розвитку, кожний з яких в її історії є своєрідним. Ми простежили, що в сучасній українській мові деякі форманти, словотвірно активні в ХІХ – ХХ ст., зберегли свою продуктивність, а деякі зовсім перестали вживатися або трапляються в інших функціональних стилях української мови (крім наукового та офіційно-ділового).

Найбільш продуктивним у новій українській мові є формант **-к(а)** та його похідні **-енк(а), -івк(а), -анк(а), -янк(а)**. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. суфікс **-к(а)** продукує значну кількість фемінітивів від співвідносних назв осіб чоловічого роду за функціональними ознаками. Назви цього типу утворені від повних або усічених основ слів на позначення осіб чоловічої статі [6, 16]. Суфікс **-к(а)** надає значення жіночої статі повним основам безсуфіксальних іменників чоловічого роду (*делегатка, циганка, піонерка*), основам іменників з суфіксами **-ар (-яр)** (*бібліотекарка, володарка, куховарка*), **-ач (-яч)** (*спостерігачка, діячка.*), **-тель** (*визволителька, гнобителька, учителька та ін.*), **-ич** (*москвичка*), **-ій** (*крутіяка, ласіяка, мудріяка*), **-ун** (*віщунка, опікунка, шпигунка*), **-ай (-яй)** (*шахрайка*), а також з суфіксами іншомовного походження **-атор (-ятор, -итор)** (*імпровізаторка, інвесторка, конспіраторка*), **-ер (-ор, -тор, -онер)** (*гастролерка, пенсіонерка, революціонерка*), **-ист (-іст)** (*гімназистка, журналістка, хористка*), **-ант (-янт, -ент)** (*демонстрантка, емігрантка, кореспондентка*), **-ир** (*дебоширка, касирка*), **-ал** (*провінціалка, професіоналка, театралка*), **-ит** (*одеситка*), **-от** (*кіпріотка*). Так само утворюються назви жіночого роду від складних іменників і аббревіатур, що мають значення

осіб чоловічої статі (*душогубка, хліборобка*). Кінцеве **к** суфіксів іменників чоловічого роду-**ак (-як), -ук (-юк), -ик (-ік), -ник, -овик** перед суфіксом **-к-а** чергується з **ч** (*жеббрачка, новачка*). В інших випадках суфікс **-к(а)** приєднується до усіченої основи назв чоловічого роду з суфіксом **-ець** (*американка, африканка, незнайомка*).

Утворення з суфіксом **-иц(я)** набрали на українському ґрунті значного поширення. Суфікс **-иц(я)** приєднується до повних основ іменників чоловічого роду (*фельдшерця*) або до усічених основ (*вдовиця, щасливиця*).

Деривати словотвірного типу з суфіксом **-ин(я)** в сучасній українській мові нечисленні. Вони мають або чисто модифікаційне значення (*богиня, героїня, рабиня*), або значення «дружина особи, названої мотивувальним словом» (*господиня*).

Отже, більшість назв осіб жіночої статі належить до стилістично нейтральної лексики і твориться за допомогою суфіксів **-к(а), -иц(я)**, проте нова українська мова має чималу кількість суфіксів фемінітивності, які утворюють стилістично забарвлені назви. Деривати з певним стилістичним забарвленням творяться суфіксами **-ух(а), -ш(а), -их(а)** та ін., які набули певної продуктивності дещо пізніше, ніж форманти **-к(а), -иц(я)**. Це є свідченням того, що розвиток дериваційної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі був посилений не лише розширенням словотвірної бази, а й потребами збагачення стилістичних ресурсів української мови.

Нині простежується значна активізація процесу фемінізації в українській мові, що пов'язано зі зростанням ролі жінок у суспільному житті України, підвищенням їхнього соціального статусу. Л. Н. Босаківська зазначає: «Мовна тенденція називати жінку окремим словом отримала великі можливості для реалізації тих словотвірних ресурсів, що були вже введені у сферу потенційної здатності словотвору. Внаслідок цього група імен за видом діяльності з нечисленною перетворилася в об'ємне коло словотвірних кореляцій, відобразивши шляхом номінації зміни явищ реального світу» [3, 75].

Захисники й прихильники обов'язковості та питомості для української мови процесу словотвірної фемінізації вважають, що українська мова невичерпна, універсальна і водночас унікальна за своїми словотвірними можливостями. Тому проблеми фемінітивів, визначення їх місця і значущості в суспільстві може повністю задовольнити дериваційна система української мови.

Перспективу дослідження становить вивчення функціонування фемінітивів у різних стилях сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Анисимов Е. В. Женщины у власти в XVIII веке как проблема : Гефтер, 2013. № 4. С. 20 – 24.
2. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови : Нариси із словозміни та словотвору : монографія. Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
3. Босаківська Н. Л. Директор – Директорка – Директорша – Директриса? *Культура слова* : міжвід. зб. Київ : Наук.думка, 1976. № 13. С. 74–80.
4. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI—XVII століть : словотвір і семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 25 с.
5. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Українськатмова. Морфеміка і словотвір: навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 184 с.

6. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1999. 207 с.
7. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование : учеб.пособ. Москва : Просвещение, 1973. 304 с.
8. Клименко Н. Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ : Наук. думка, 1983. С. 86 – 102.
9. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 193 с.
10. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. *Мовознавство*. 1961. № 2. С. 50 – 54.
11. Космеда Т. А., Бацевич Ф. С. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно признаковой семантики. *Очерки по функциональной лексикологии*. Львів : Світ, 1997. С. 209 – 351.
12. Ставицька Л. О. Мова і стать. URL: <http://krytyka.kiev.ua/articles>(дата звернення : 24.01.2019).
13. Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системімовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 3 – 5.
14. Фекета І. І. Назви осіб жіночої статі в українській мові (утворення та вживання). *Укр. мова та літер. в шк.* 1974. № 4. С. 77 – 79.
15. Хрустик Н. М. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір : підручник. Одеса : Фенікс, 2015. 270 с.